

патэнцыял, або, іншымі словамі, семантыка-сінтаксічныя патэнцыі слова, у значнай ступені зададзены, "запраграмаваны" семантыкай назоўніка.

Уяўляецца, што набор семантыка-сінтаксічных функцый, нават у некаторай ступені іх іерархію, для той ці іншай ЛСГ магчыма спрагназіраваць. За інтэгральнай семай, па якой словы аб'яднаны ў лексіка-семантычную групу, замацавана найбольш тыповая семантыка-сінтаксічная функцыя членаў ЛСГ. Так, для назваў жылля інтэгральнай семай з'явілася "памяшканне (пабудова) для жылля". "Лакатыўнасць" назваў жылля закладзена менавіта ў гэтай, найбольш частотнай у межах дадзенай ЛСГ семе, уласцівай (з некаторымі нюансамі) усім членам групы: *помещение – место, где что-нибудь, кто-нибудь помещается* (Словарь русского языка 1981–1984).

Функцыі аб'ектыва і перцептыва выцякаюць з "прадметнасці" назваў жылля. Рэзультатыў выводзіцца з семантычнага кампанента "пабудова" – *постройка: то, что построено, результат строительства* (Словарь русского языка).

Элементы семнага складу назваў жылля адлюстроўваюць якасці, уласцівыя жылым аб'ектам у рэчаіснасці. Сітуацыі, у якія ўцягваецца той ці іншы аб'ект, залежаць ад якасцей, якімі ён валодае. Паспрабуем вызначыць асноўныя сітуацыі, у якіх бываюць дзейнічаны жылыя аб'екты: а) у доме, хаце, юрце можна жыць, б) жыллё купляюць, прадаюць, здаюць у арэнду, г. зн. выкарыстоўваюць як тавар, в) на жыллё можна ўздзейнічаць канструктыўна – фарбаваць, рамантаваць, або дэструктыўна – ламаць, паліць, г) жыллё можа быць аб'ектам разумовай дзейнасці і пачуццёвага (эракавага, тактыльнага) успрымання: пра яго можна думаць, марыць, яго можна ўбачыць і памацаць, д) жыллё можа валодаць якімі-небудзь якасцямі: быць утульным, цёплым, сырым, е) які-небудзь аб'ект можа разумецца як жыллё: *то је наш стан, пещера – жилище древнего человека*.

Відавочна, што пералічаныя сітуацыі суадносяцца з семантыка-сінтаксічнымі функцыямі назваў жылля. Значыць, валодаючы пэўнымі ведамі аб свеце рэалій і вопытам носбіта мовы, можна прагназіраваць функцыянаванне лексемы ў сказе.

Разгледзім для прыкладу ЛСГ "гародніна". Доля лакатыва ў гэтых назоўнікаў будзе значна ніжэйшая, чым у назваў жылля, затое ўзрасце доля аб'ектыва: гародніну саджаюць, паліваюць, ядуць. З'явіцца кампазітыў, паколькі гародніна ўваходзіць у склад большасці страў: салата з капусты, рагу з гародніны і г. д. Для назваў гародніны не выключаны інструментатыў: гароднінай можна, дапусцім, закідваць непажаданных палітыкаў, артыстаў.

Зразумела, дакладныя даныя аб семантыка-сінтаксічных функцыях членаў той ці іншай ЛСГ могуць быць атрыманы толькі пры аналізе сказаў, у якіх выкарыстоўваюцца гэтыя лексемы. Але семантыка-сінтаксічны кампанент прысутнічае ў значэнні слова як патэнцыяльная здольнасць рэпрэзентаваць тую ці іншую глыбінна-семантычную функцыю, і набор тыповых роляў для членаў пэўнай ЛСГ можна "прадбачыць", паколькі ён імаверна абмежаваны лексічнай семантыкай членаў ЛСГ.

¹ Падучева Е. В. // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. 1984. Т. 43. №4. С. 296.

² Виноградов В. В. Лексикология и лексикография. М., 1977. С. 184.

³ Шмелев А. Д. // Словарные категории. М., 1988. С. 96.

⁴ Теория функциональной грамматики. СПб., 1992. С. 205.

Т.А.ЛАПУНИНА

КАЎЗАТЫЎНЫЯ ДЗЕЯСЛОВЫ І КАНСТРУКЦЫІ Ў РУСКАЙ І БАЛГАРСКАЙ МОВАХ

Каўзатыўны дзеяслоў (КД) – гэта "пераходны дзеяслоў, у значэнне якога ўваходзіць сема "каўзіраваць", г.зн. "выклікаць пэўнае дзеянне або стан іншай асобы / прадмета", "вымушаць іншую асобу зрабіць нейкае дзеянне або апынуцца ў нейкім стане"¹.

Частка рускіх і балгарскіх КД, а таксама канструкцый з імі (каўзатыўных канструкцый – КК) належыць да функцыянальна-семантычнага поля (ФСП) прычыны пры наяўнасці наступных лінгвістычных умоў:

1. Трансфармаванасць КК у прычынна-выніковую канструкцыю (ПВК): балг. *Нечии стъпки ме събудиха – Събудих се от нечии стъпки*; рус. *Ветер вско-*

лыхнул рожь – Рожь всколыхнулась от ветра і да т.п. Пры гэтым прамы аб'ект КК становіцца дзейнікам ПВК, а дзейнік КК – акалічнасцю прычыны ў складзе ПВК. Такія трансфармацыі рэгулярна сустракаюцца ў мовах, якія маюць катэгорыю залогу².

2. Выражанасць дзейніка КК неадушаўлёным і абстрактным назоўнікам. Калі ж імя-дзейнік з'яўляецца адушаўлёным або канкрэтным, амаль заўсёды трансфармацыя КК у ПВК немагчыма, і, акрамя таго, такая канструкцыя аўтаматычна набывае значэнне "суб'ект і яго дзеянне". Параўн.: рус. *Петя разбил форточку* і *Ветер разбил форточку* (*Форточка разбилась от ветра*); балг. *Ние я свестихме* і *Инжекцията я свести* (*Свести се от инжекцията*).

Гэтыя лінгвістычныя ўмовы з'яўляюцца актуальнымі і для ўтварэння ПВК³.

Адпаведныя згаданым умовам КД выпісаны шляхам суцэльнай выбаркі з тлумачальных слоўнікаў рускай і балгарскай моў⁴. Усяго разгледжана 385 балгарскіх КД і 281 рускіх.

Кожны КД мае свой некаўзатыўны адпаведнік (НКА), непераходны дзеяслоў, які ўжываецца ў складзе ПВК, утворанай з КК шляхам трансфармацыі. Часцей за ўсё ў якасці НКА выкарыстоўваецца зваротная форма дзеяслова.

Пры параўнанні КД рускай і балгарскай моў выяўляюцца пэўныя віды фармальных і семантычных адрозненняў.

Да фармальных адносяцца наступныя:

1. Прыставачнаму КД у адной мове адпавядае беспрыставачны ў другой: балг. *вледенявам* (*Мраз вледени ръцете ми*) – рус. *леденить*; балг. *подмладявам* (*Тази рокля я подмладяваше*) – рус. *молодить* (*Это платье молодило ее*); балг. *везя* (*Вятър вее косата ми*) – рус. *развевать* (*Ветер развеивает волосы*); балг. *местя* (*Силния вятър мести разхвърлени играчки по двора*) – рус. *перемещать* і г.д.

2. Балгарскім суадносным парам КД–НКА у рускай мове адпавядае толькі НКА (форма КД адсутнічае). Параўн.: *запустявам*₁ – *запустявам*₂; *Миграцията към градовете запусти хубавите села* – *Хубавите села запустяха поради миграцията към градовете* (рус. *Хорошие села опустели из-за миграции в города*); *заскрежам* – *заскрежам се*; *Студът заскрежи стъклата на прозорците* – *Стъклата се заскрежиха от студа* (рус. *Стекла на окнах заиндевели от мороза*); *разплаквам* – *разплаквам се*; *Думите му я разплакаха* – *Разплака се от думите му* (рус. *От его слов она расплакалась*); *нажаливам* – *нажаливам се*; *Песента го нажали* – *Нажали се от песента* (рус. *От песни ему взгрустнулось / стало грустно*), а таксама *обезлюдявам* – *обезлюдявам се* (рус. *обезлюдеть*), *озверявам* – *озверявам се* (рус. *озвереть*), *отчайвам* – *отчайвам се* (рус. *отчаяться*), *разболявам* – *разболявам се* (рус. *разболеться*) і інш.

Трэба заўважыць, што ў балгарскай мове некаторыя КД не маюць НКА – зваротнай формы дадзенага дзеяслова ў адрозненне ад адпаведных рускіх дзеясловаў. Але пераважна гэта КД тыпу *възвисявам*, *съкрушавам* і г.д., запазычаныя з рускай мовы, таму яны не з'яўляюцца паказальнымі.

Сярод семантычных адрозненняў вылучаюцца наступныя віды:

1. Наяўнасць у балгарскай мове КД, якія адсутнічаюць у рускай, напрыклад: *главозамайвам*: *Успехите го главозамаяха* (параўн. рус. *Успехи вскружили ему голову*); *заличавам*: *Новия живот заличи мъката ѝ*; *замайвам*: *Силната миризма го замая* (параўн. рус. *От сильного запаха у него закружилась голова*); *затягам*: *Тази храна му затегна* (параўн. рус. *От этой еды у него был запор*); *насылзявам*: *Силния вятър насылзи очите ѝ* (рус. *От сильного ветра у нее на глазах выступили слезы*) і інш.

2. Лексічныя несупадзенні КД у абедзвюх мовах пры абазначэнні тоесных дзеянняў, напрыклад: *влошавам* – *ухудшать*: *Това влоши моето материално положение* – *Это ухудшило мое материальное положение*; *грозя* – *безобразить*, *забавям* – *замедлявать*, *вдигам* – *поднимать*, *докарвам* (перан.) – *приносит* (перан.), *заздравявам* – *укреплять*, *изненадвам* – *удивлять* і г.д.

3. КД у рускай і балгарскай мовах могуць з'яўляцца своеасаблівымі міжмоўнымі амонімамі, параўн. балг. *лаская* 'ліслівіць' і рус. *ласкать*; балг. *притеснявам* 'бянтэжыць, рабіць турботы' і рус. *притесняют* і г.д. Прычым балгарскі дзеяслоў можа ўтвараць ПВК, а яго рускі амонім – толькі канструкцыю са значэннем "суб'ект і яго дзеянне", параўн.: балг. *Мисълта, че ме приемат с ра-*

дост, ме ласкаеше – рус. Он ласкает ребенка; балг. Влизането ѝ го притесни – рус. Она его притесняет, не дает ему шагу ступить.

4. Некоторыя балгарскія КД у пераносным значэнні належаць да ФСП прычыны, у адрозненне ад іх рускіх адпаведнікаў: *изпивам* (рус. *выпивать*) – *Боле-стта изпи силите му; разсипвам* (рус. *разливать*) – *Боле-сттите я разсипаха; раздрусвам* (рус. *растрясать*) – *Това писмо раздруса душата му; разкарвам* (рус. *разводит гостей і г.д.*) – *Любовта му разкара страха; смъквам* (рус. *снимать*) – *Грижете са го смъкнали і інш.*

Астатнія тыпы адрозненняў з'яўляюцца колькасна невялікімі, каб вылучаць іх асобна.

Такім чынам, частка ФСП прычыны – КД і КК – з'яўляецца ў балгарскай мове больш шырокай па значэнні, чым у рускай, за кошт адрозненняў фармальных і семантычных. Балгарская мова ў дзеяслоўнай сферы наогул характарызуецца большай рэгулярнасцю формаўтварэння, што накладвае адбітак і на адпаведны разрад КД.

¹ Норман Б. Ю. // Сьпаставіцельнае эзікознане. Софія, 1979. №2. С.24.

² Гл.: Недялков В. П. // Вопросы общего и романо-германского языкознания: Доклады и сообщения. Уфа, 1964. С.301.

³ Падрабязней гл.: Лапуніна Т. А. // Весн. Беларус. ун-та. Сер.4. 1994. №2.

⁴ Гл. Сьвэрменен тылковен речник на българския език. В.Търново, 1994; Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1986.

Н.А. КРАПІЦКАЯ

СУБСТАНТЫЎНЫЯ АТРЫБУТЫЎНЫЯ СЛОВАЗЛУЧЭННІ Ў СУЧАСНАЙ АНГЛІЙСКАЙ МОВЕ

У сучаснай англійскай мове разам з атрыбутыўнымі словазлучэннямі, у якіх азначэнне перададзена прыметнікам і займеннікам, даволі частотнымі з'яўляюцца свабодныя атрыбутыўныя словазлучэнні з атрыбутаў – назоўнікам у агульным, прыналежным склоне або з прыназоўнікам, напрыклад: *a little white cloud world; the last sun's rays; the light from the window*.

Гэта група атрыбутыўных словазлучэнняў вылучаецца на падставе структурнай агульнасці: існаванні розных камбінацый двух назоўнікаў N_1 і N_2 , у спалучэннях якіх адна субстанцыя вылучае другую. Традыцыйна гэта група атрыбутыўных словазлучэнняў абазначаецца як NN , $N'sN$ і $NprepN$ (дзе N – назоўнік у агульным склоне, $N's$ – назоўнік у прыналежным склоне, $prep$ – прыназоўнік).

Адзначаная група субстантыўных атрыбутыўных словазлучэнняў – NN , $N'sN$, $NprepN$ – здавалася б, процістаіць атрыбутыўным словазлучэнням, дзе ў якасці атрыбута выступае не назоўнік, а прыметнік. Аднак проціпастаўленне назоўніка і прыметніка не мае прынцыповага значэння, таму што прыметнікі ўтварыліся з назоўнікаў. На гэтае паходжанне прыметнікаў звяртаў увагу А.А.Патабня, які сцвярджаў, што “у гісторыі моў, якія адрозніваюць назву рэчы і прыметы... прыметнік, як вылучаны з сувязі прымет, як больш абстрактны, чым назоўнік, пазнейшы за назоўнік і ўтварыўся з яго”².

Паколькі з дыяхранічнага пункту гледжання прынцыповага адрознення паміж прыметнікам і назоўнікам не назіраецца, да субстантыўных атрыбутыўных словазлучэнняў, абазначаных NN , $N'sN$, $NprepN$, можна дадаць словазлучэнні з азначэннем-прыметнікам, які ўтвораны ад назоўніка і з'яўляецца па глыбіннай структуры назоўнікам, напрыклад: *eastern – Eastern Europe; friendly – a friendly smile; metallic – a metallic ladder*.

Абазначым гэты тып субстантыўных атрыбутыўных словазлучэнняў AnN . Суфіксальныя прыметнікі тыпу *eastern, friendly, metallic* (An) суадносяцца з іх утваральнымі базамі – назоўнікамі *east, friend, metal* – і апасродкавана праз гэтыя назоўнікі выяўляюць у словазлучэннях назоўнікі *Europe, smile, ladder* (N). Таму поўны шэраг субстантыўных атрыбутыўных словазлучэнняў у сучаснай англійскай мове можна, на нашу думку, падаць як AnN , NN , $N'sN$ і $NprepN$.

Выяўленне ў гэтым субстантыўных атрыбутыўных словазлучэнняў тыпу AnN , NN і $N'sN$ не выклікае цяжкасцей. Што датычыцца словазлучэнняў тыпу $NprepN$, то па сваёй сінтаксічнай семантыцы яны неаднастайныя, і такія словазлучэнні могуць быць атрыбутыўнымі – *the pictures in the house, that night with the steady slow November rain*; аб'ектнымі³ – *a waste of good building space, the*